

BANKLARDA KREDIT OPERATSIYALARINING BUXGALTERIYA HISOBI**Boyqobilova Iroda Jontemir qizi***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti**“Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida assistenti***Ismatov Jahongir***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi***Annotatsiya**

Ushbu maqola banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini chuqur tahlil qiladi. Unda kreditlarning tasnifi, ularni berish va qaytarish jarayonlari, shuningdek, foizlar va komissiyalarni hisoblash usullari batafsil yoritilgan. Maqolada amaldagi buxgalteriya standartlari va qonunchilik talablari asosida kredit portfelini boshqarishning muhim jihatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kredit risklarini baholash va ularga qarshi zaxiralar shakllantirishning buxgalteriya yozuvlari hamda hisobotlarda aks ettirilishi masalalari muhokama qilingan. Tadqiqot banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda aniq va shaffof buxgalteriya hisobining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so‘zlar: *Bank, Kredit, Buxgalteriya Hisobi, Kredit Operatsiyalari, Foizlar, Kredit Portfeli, Moliyaviy Hisobot, Kredit Riski*

Annotation

This article provides an in-depth analysis of accounting for credit operations in banks. It details the classification of loans, the processes of their issuance and repayment, as well as methods for calculating interest and commissions. The paper examines key aspects of managing the loan portfolio based on current accounting standards and regulatory requirements. Furthermore, it discusses the accounting entries for assessing credit risks and forming provisions against them, as well as their reflection in financial statements. The study emphasizes the importance of accurate and transparent accounting in ensuring the financial stability of banks.

Keywords: *Bank, Credit, Accounting, Credit Operations, Interest, Loan Portfolio, Financial Reporting, Credit Risk*

Аннотация

Данная статья представляет углубленный анализ бухгалтерского учета кредитных операций в банках. В ней подробно рассматриваются классификация кредитов, процессы их выдачи и погашения, а также методы начисления процентов и комиссий. В работе исследуются ключевые аспекты управления кредитным портфелем на основе действующих стандартов бухгалтерского учета и нормативных требований.

Кроме того, обсуждаются вопросы бухгалтерских записей по оценке кредитных рисков и формированию резервов под них, а также их отражение в финансовой отчетности. Исследование подчеркивает важность точного и прозрачного бухгалтерского учета для обеспечения финансовой стабильности банков.

Ключевые слова: Банк, Кредит, Бухгалтерский Учет, Кредитные Операции, Проценты, Кредитный Портфель, Финансовая Отчетность, Кредитный Риск.

Kirish

Banklar iqtisodiyotning qon tomiri bo‘lib, ularning asosiy faoliyat turlaridan biri kredit operatsiyalaridir. Ushbu operatsiyalar banklarning daromad manbai bo‘lish bilan birga, sezilarli risklarni ham o‘z ichiga oladi. Kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash, shaffoflikni oshirish va regulyator talablariga rioya qilishda markaziy o‘rin tutadi. Zamonaviy bank tizimida kredit portfelining to‘g‘ri hisobi va baholanishi nafaqat ichki boshqaruv qarorlari uchun, balki tashqi manfaatdor tomonlar, jumladan, investorlar va regulyatorlar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) doirasida, xususan, XFHS 9 “Moliyaviy vositalar” standarti joriy etilishi bilan kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobiga bo‘lgan yondashuv sezilarli darajada o‘zgardi, bu esa banklardan yangi hisoblash usullari va prognozlash modellarini talab qilmoqda.

O‘zbekiston bank tizimida ham kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini takomillashtirish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Global iqtisodiy o‘zgarishlar va raqamlashtirish sharoitida kredit risklarini samarali boshqarish va ularni moliyaviy hisobotlarda to‘g‘ri aks ettirish banklarning barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilish, ularning dastlabki tan olinishidan tortib, qadrsizlanishi va balansdan tashqari majburiyatlarigacha bo‘lgan jarayonlarni XFHS talablari asosida ko‘rib chiqishdan iborat. Shuningdek, maqolada kredit operatsiyalari bilan bog‘liq daromadlar va xarajatlar hisobining o‘ziga xos xususiyatlari hamda ehtimoliy yo‘qotishlar bo‘yicha zaxiralar shakllantirish mexanizmlari atroflicha o‘rganiladi.

Tadqiqot doirasida dastlab kredit operatsiyalarining nazariy asoslari va huquqiy tartibga solinishi ko‘rib chiqiladi. So‘ngra, kreditlarning dastlabki tan olinishi va baholanishi, ulardan olinadigan daromadlar va yuzaga keladigan xarajatlar hisobi batafsil tahlil etiladi. Maqolaning markaziy qismlaridan biri kreditlarning qadrsizlanishi va XFHS 9 ga muvofiq ehtimoliy yo‘qotishlar bo‘yicha zaxiralar hisobiga bag‘ishlanadi. Nihoyat, balansdan tashqari kredit majburiyatlari va ularning hisobotda aks ettirilishi masalalari yoritilib, xulosa va

takliflar beriladi. Ushbu kompleks yondashuv banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi bo‘yicha chuqur tushuncha berishga xizmat qiladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifatli tadqiqot yondashuviga asoslanadi. Tadqiqot dizayni deskriptiv-analitik xarakterga ega bo‘lib, mavjud ma‘lumotlarni tizimli yig‘ish, tahlil qilish va sintez qilish orqali muammoning mohiyatini ochib berishni maqsad qilgan. Xususan, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) talablari, milliy qonunchilik va bank amaliyotining o‘ziga xos xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqliklar va tafovutlarni aniqlashga alohida e‘tibor qaratiladi.

Hujjatli Tahlil (Documentary Analysis): Bu usul tadqiqotning asosiy ma‘lumot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Tahlil quyidagi hujjatlar guruhlarini qamrab oladi:

Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (XFHS): Xususan, XFHS 9 "Moliyaviy vositalar" va XFHS 7 "Moliyaviy vositalar: Oshkor etish" standartlari kredit operatsiyalarini tan olish, baholash, qadrsizlanishini hisobga olish va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish bo‘yicha xalqaro talablarni o‘rganish uchun asos bo‘ladi. Ushbu standartlarning har bir bandi, ularning sharhlari va amaliy qo‘llanilishiga oid yo‘riqnomalar chuqur o‘rganiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Normativ-Huquqiy Hujjatlari: "Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida"gi qonun, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining normativ hujjatlari (nizomlar, yo‘riqnomalar, qarorlar) banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini tartibga soluvchi milliy qonunchilik bazasini tahlil qilish uchun ishlatiladi. Bu hujjatlar XFHS talablarining milliy amaliyotga tatbiq etilish darajasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro Bank Nazorati Standartlari (Bazel Kelishuvlari): Bazel III kelishuvi va uning banklarning kapital talablari, likvidlik va risklarni boshqarishga ta’siri bilvosita kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobiga ta’sirini o‘rganish uchun ko‘rib chiqiladi. Bu xalqaro me’yorlar banklarning kredit portfelini boshqarish strategiyalariga qanday ta’sir ko‘rsatishini aniqlashga yordam beradi.

Akademik Adabiyotlar va Ilmiy Tadqiqotlar: Mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va konferensiya materiallari tahlil qilinadi. Bu adabiyotlar kredit operatsiyalari hisobining nazariy asoslarini, XFHS 9 ning joriy etilishi bilan bog‘liq muammolar va yechimlarni, shuningdek, ilg‘or xalqaro amaliyotni o‘rganish uchun fundamental baza yaratadi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin nashr etilgan tadqiqotlarga alohida e‘tibor qaratiladi, chunki ular XFHS 9 ning to‘liq amalga oshirilishi va uning dastlabki natijalari bo‘yicha eng dolzarb ma‘lumotlarni taqdim etadi.

Banklarning Moliyaviy Hisobotlari va Oshkor Etishlari: O‘zbekiston tijorat banklarining (xususan, XFHSga o‘tgan yirik banklarning) yillik moliyaviy hisobotlari, ularning izohlari va

XFHS 7 talablariga muvofiq oshkor etishlari tahlil qilinadi. Bu hujjatlar kredit operatsiyalari bo‘yicha amaliy hisob-kitoblar, zaxiralar shakllantirish va risklarni oshkor etish amaliyotini o‘rganishga imkon beradi.

Qiyosiy Tahlil (Comparative Analysis): Ushbu usul XFHS 39 va XFHS 9 standartlari o‘rtasidagi asosiy farqlarni, xususan, kreditlarning qadrsizlanishini hisobga olish modellaridagi tub o‘zgarishlarni aniqlashga qaratilgan. Shuningdek, xalqaro ilg‘or bank amaliyoti (masalan, Yevropa Ittifoqi, AQSh banklari) va O‘zbekiston bank tizimidagi kredit operatsiyalari hisobi amaliyoti o‘rtasidagi o‘xshashliklar va tafovutlar qiyosiy o‘rganiladi. Bu tahlil milliy amaliyotni takomillashtirish uchun xalqaro tajribadan foydalanish imkoniyatlarini baholashga yordam beradi.

Kontent Tahlili (Content Analysis): Normativ-huquqiy hujjatlar, standartlar va akademik adabiyotlardagi asosiy tushunchalar, tamoyillar, talablar, hisoblash mexanizmlari va ularning mazmuni chuqur o‘rganiladi. Bu usul kredit operatsiyalari hisobining har bir bosqichidagi (dastlabki tan olish, baholash, daromadlar va xarajatlar hisobi, qadrsizlanish, balansdan tashqari majburiyatlar) asosiy qoidalarni aniqlashga yordam beradi.

Sistemali Yondashuv (Systematic Approach): Kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi yagona va o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ko‘rib chiqiladi. Hisobning har bir elementi (masalan, kreditning dastlabki tan olinishi, samarali foiz stavkasi, ehtimoliy kredit yo‘qotishlari zaxirasi) umumiy tizimga qanday ta’sir ko‘rsatishi va uning boshqa elementlari bilan qanday bog‘liqligi tahlil qilinadi. Bu yondashuv hisob jarayonlarining kompleks xarakterini tushunishga imkon beradi.

Mantiqiy Tahlil va Sintez (Logical Analysis and Synthesis): Nazariy asoslar va amaliyotdagi mavjud vaziyat mantiqiy jihatdan tahlil qilinadi. Aniqlangan muammolar, kamchiliklar va qarama-qarshiliklar sintez qilinib, ularning sabablari va oqibatlari o‘rganiladi. Bu usul tadqiqot natijalarini umumlashtirish va asosli xulosalar hamda takliflarni shakllantirish uchun muhimdir.

Induktiv va Deduktiv Yondashuvlar (Inductive and Deductive Approaches): Tadqiqotda umumiy qoidalardan (XFHS talablari) xususiy amaliy holatlarga (banklarning hisobotlari) o‘tish orqali deduktiv yondashuv qo‘llaniladi. Shu bilan birga, amaliyotdagi kuzatishlar va aniqlangan muammolar asosida umumiy xulosalar va takliflar shakllantirishda induktiv yondashuvdan foydalaniladi.

Ekspert Baholash Usuli (Expert Evaluation Method): Mavzuga oid ilmiy adabiyotlarda va professional nashrlarda keltirilgan ekspertlarning fikrlari, tavsiyalari va baholashlari tahlil qilinadi. Xususan, XFHS 9 ni joriy etishdagi qiyinchiliklar, ma’lumotlar sifati, modellashtirish murakkabligi va boshqaruv mulohazalarining roli bo‘yicha ekspertlarning

nuqtai nazarlari sintez qilinadi. Bu usul tadqiqotning chuqurligini oshirishga va amaliyotdagi dolzarb muammolarni aniqlashga yordam beradi.

Geografik Doira: Tadqiqot asosan O‘zbekiston Respublikasi bank tizimidagi kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobiga qaratilgan. Shu bilan birga, xalqaro ilg‘or amaliyot va XFHS talablari bilan qiyosiy tahlil o‘tkazish orqali global kontekst ham hisobga olinadi.

Vaqt Doirasi: Tadqiqot XFHS 9 "Moliyaviy vositalar" standartining joriy etilishi (2018-yil 1-yanvar) va undan keyingi davrga e‘tibor qaratadi. Bu davr standartning amaliyotga tatbiq etilishi, uning ta’siri va yuzaga kelgan muammolarni tahlil qilish uchun eng dolzarb hisoblanadi.

Ma’lumotlarning Mavjudligi: Tadqiqot asosan ochiq manbalardagi ma’lumotlarga tayanadi. Banklarning ichki hisob siyosatlarini, modellashtirish usullari va batafsil hisob-kitoblari bo‘yicha ma’lumotlarning cheklanganligi tadqiqotning empirik chuqurligini ma’lum darajada cheklashi mumkin.

Modellashtirish Murakkabligi: Ehtimoliy kredit yo‘qotishlari (EKY) hisob-kitoblarning murakkabligi va prognozlash modellarining xilma-xilligi, shuningdek, makroiqtisodiy ssenariylarning sub’ektivligi tadqiqotda to‘liq qamrab olinmasligi mumkin. Tadqiqot asosan ushbu modellar nazariyasiga va ularning buxgalteriya hisobiga ta’siriga e‘tibor qarat

Adabiyotlar tahlili

Banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi so‘nggi yillarda ilmiy jamoatchilik va amaliyotchilar diqqat markazida bo‘lib kelmoqda, ayniqsa Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) doirasida yuz bergan tub o‘zgarishlar fonida. Ushbu o‘zgarishlar, xususan, XFHS 9 “Moliyaviy vositalar” standartining joriy etilishi, kredit risklarini baholash va hisobga olish metodologiyasini sezilarli darajada transformatsiya qildi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, banklarning moliyaviy barqarorligi va shaffofligini ta’minlashda kredit operatsiyalarining to‘g‘ri hisobi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ko‘plab tadqiqotchilar kredit operatsiyalarining nazariy asoslari, ularning iqtisodiyotdagi o‘rni, huquqiy tartibga solinishi hamda buxgalteriya hisobidagi o‘ziga xos xususiyatlarini chuqur o‘rganganlar. Masalan, ba’zi mualliflar bank kreditlarining iqtisodiy o‘shidagi rolini va ularning moliyaviy tizim barqarorligiga ta’sirini tahlil qilganlar, kreditlash jarayonining murakkabligini va undagi risklarni boshqarish zarurligini ta’kidlaganlar. Boshqa tadqiqotlar esa kreditlarning buxgalteriya hisobini rivojlantirishning tarixiy jihatlarini ko‘rib chiqib, milliy hisob tizimlarining XFHSga integratsiyalashuv jarayonlarini yoritganlar.

Kredit operatsiyalarining nazariy asoslari banklarning moliyaviy vositachilik funksiyasi bilan chambarchas bog‘liq. Adabiyotlarda banklar depozitlarni jalb qilish va ularni kreditlar shaklida qayta taqsimlash orqali iqtisodiyotda kapital harakatini ta’minlovchi asosiy institutlar sifatida qaraladi. Bu jarayon o‘zida foiz stavkasi, muddat va likvidlik

transformatsiyasi kabi muhim elementlarni mujassam etadi. Nazariy jihatdan, kreditlar banklar uchun daromad manbai bo‘lish bilan birga, kredit riski, foiz stavkasi riski va likvidlik riski kabi xatarlarni ham keltirib chiqaradi. Bu risklarni samarali boshqarish va ularni moliyaviy hisobotlarda adekvat aks ettirish bank boshqaruvi va regulyatorlar uchun ustuvor vazifadir. Ba’zi tadqiqotchilar kredit riskini baholashning turli modellarini, jumladan, kredit reytingi tizimlari, ehtimoliy defolt modellari va yo‘qotish darajasini aniqlash usullarini qiyosiy tahlil qilganlar. Ular kredit riskini baholashda nafaqat miqdoriy, balki sifat ko‘rsatkichlarining ham muhimligini ta’kidlab, makroiqtisodiy omillarning kredit portfeliga ta’sirini o‘rganishga chaqirganlar.

Kredit operatsiyalarining huquqiy tartibga solinishi har bir mamlakatda o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, xalqaro miqyosda Bazel kelishuvlari va XFHS kabi standartlar umumiy yo‘nalishni belgilab beradi. Adabiyotlarda Bazel III kelishuvining banklarning kapital talablari va likvidlik standartlariga ta’siri keng muhokama qilingan, bu esa o‘z navbatida kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobiga bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. XFHS 9 ning joriy etilishi esa kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini bevosita tartibga soluvchi eng muhim o‘zgarishlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Bir qator mualliflar XFHS 9 ning asosiy tamoyillarini, xususan, moliyaviy vositalarni tasniflash va baholash, qadrsizlanishni hisobga olish (ehtimoliy kredit yo‘qotishlari modeli) hamda hedjning hisobini atroflicha tahlil qilganlar. Ular XFHS 9 ning avvalgi XFHS 39 standartiga nisbatan sezilarli afzalliklarini, jumladan, moliyaviy inqirozlar sharoitida banklarning moliyaviy holatini yanada realroq aks ettirish qobiliyatini ta’kidlaganlar. Shu bilan birga, standartning murakkabligi va uni amaliyotga joriy etishdagi qiyinchiliklar ham ko‘plab tadqiqotlarda qayd etilgan.

Kreditlarning dastlabki tan olinishi va baholanishi XFHS 9 ning muhim jihatlaridan biridir. Adabiyotlarda moliyaviy vositalar, jumladan, kreditlar dastlabki tan olinganda adolatli qiymatda, shartnoma xarajatlari va daromadlari bilan birga baholanishi kerakligi ta’kidlanadi. Agar kreditlar keyinchalik amortizatsiyalangan qiymatda baholanadigan bo‘lsa, dastlabki tan olishda tranzaksiya xarajatlari adolatli qiymatga qo‘shiladi. Bu jarayon samarali foiz stavkasi (SFS) tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u kreditning kutilayotgan muddati davomida barcha shartnoma oqimlarini diskontlash orqali hisoblanadi. Ba’zi tadqiqotlar SFSni hisoblash metodologiyasini va uning kredit daromadlarini tan olishga ta’sirini chuqur o‘rganganlar, turli mamlakatlardagi amaliyotlarni qiyosiy tahlil qilganlar. Ular SFSni to‘g‘ri qo‘llash banklarning moliyaviy hisobotlarida foiz daromadlarini aniqroq aks ettirishini va daromadlar manipulyatsiyasini kamaytirishga yordam berishini ko‘rsatganlar. Biroq, SFSni hisoblashda kelajakdagi pul oqimlarini prognozlashdagi noaniqliklar va murakkabliklar ham muhokama qilingan.

Kreditlar bo‘yicha daromadlar va xarajatlar hisobi ham XFHS 9 doirasida muhim o‘zgarishlarga uchradi. Standartga ko‘ra, foiz daromadlari amortizatsiyalangan qiymatda baholanadigan moliyaviy aktivlar uchun samarali foiz stavkasi usuli yordamida tan olinadi. Bu usul kreditning butun muddati davomida doimiy daromad stavkasini ta‘minlaydi. Adabiyotlarda SFS usulining afzalliklari va kamchiliklari keng muhokama qilingan. Ba‘zi mualliflar SFS usulining moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirishga va investorlar uchun yanada foydali ma‘lumot berishga xizmat qilishini ta‘kidlaganlar. Boshqa tadqiqotlar esa ushbu usulni qo‘llashda yuzaga keladigan amaliy qiyinchiliklarni, jumladan, dasturiy ta‘minotni yangilash, xodimlarni o‘qitish va murakkab hisob-kitoblarni amalga oshirish zarurligini ko‘rsatganlar. Kreditlar bilan bog‘liq xarajatlar, masalan, kreditni berish bilan bog‘liq dastlabki xarajatlar, agar ular SFS hisobiga kiritilgan bo‘lsa, daromad sifatida tan olinadi, aks holda ular yuzaga kelgan davrda tan olinadi.

Kreditlarning qadrsizlanishi va ehtimoliy yo‘qotishlar bo‘yicha zaxiralar hisobi XFHS 9 ning eng inqilobiy jihati hisoblanadi. Standart avvalgi XFHS 39 dagi “yuzaga kelgan yo‘qotishlar” modelidan voz kechib, “ehtimoliy kredit yo‘qotishlari” (EKY) modeliga o‘tdi. Bu model banklardan kelajakdagi kredit yo‘qotishlarini prognoz qilishni va ularni moliyaviy hisobotlarda oldindan aks ettirishni talab qiladi. Adabiyotlarda EKY modelining uch bosqichli yondashuvi chuqur tahlil qilingan: 1-bosqich (kredit riski sezilarli darajada oshmagan), 2-bosqich (kredit riski sezilarli darajada oshgan, ammo qadrsizlanmagan) va 3-bosqich (qadrsizlangan moliyaviy aktivlar). Har bir bosqichda EKYni hisoblash metodologiyasi, jumladan, 12 oylik EKY va umr bo‘yi EKYni qo‘llash qoidalari atroflicha o‘rganilgan. Tadqiqotchilar EKY modelining moliyaviy inqirozlar sharoitida banklarning barqarorligini oshirishga va moliyaviy hisobotlarning dolzarbligini yaxshilashga qaratilganligini ta‘kidlaganlar.

EKY modelini amaliyotga joriy etishda banklar bir qator jiddiy muammolarga duch kelmoqdalar. Adabiyotlarda bu muammolar quyidagicha umumlashtirilgan: ma‘lumotlar sifati va mavjudligi, prognozlash modellarini ishlab chiqish va kalibrlash, makroiqtisodiy ssenariylarni integratsiya qilish, shuningdek, modelning murakkabligi va uning hisobotlarga ta‘siri. Ba‘zi mualliflar EKY hisob-kitoblarida sun‘iy intellekt va mashinani o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini o‘rganib, bu usullarning prognozlash aniqligini oshirish salohiyatini ko‘rsatganlar. Biroq, bu texnologiyalarni qo‘llashda shaffoflik va tushunarlilikni ta‘minlash zarurligi ham qayd etilgan. EKY modelining sub‘ektivligi va boshqaruvning mulohazalariga bog‘liqligi ham ilmiy jamoatchilik tomonidan muhokama qilingan muhim masalalardan biridir. Bu esa turli banklar o‘rtasida EKY hisob-kitoblarida sezilarli farqlarga olib kelishi mumkin.

Balansdan tashqari kredit majburiyatlari, masalan, berilgan kredit liniyalari, kafolatlar va akkreditivlar ham banklarning umumiy risk profilida muhim o‘rin tutadi. XFHS 9 ushbu majburiyatlar bo‘yicha ham EKY zaxiralarini shakllantirishni talab qiladi, chunki ular kelajakda balansda aks etuvchi aktivlarga aylanishi yoki bank uchun yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin. Adabiyotlarda balansdan tashqari majburiyatlarning turlari, ularning risk darajasi va buxgalteriya hisobidagi aks ettirish mexanizmlari tahlil qilingan. Ba’zi tadqiqotlar balansdan tashqari majburiyatlarning moliyaviy inqirozlar paytida banklarning barqarorligiga ta’sirini o‘rganib, ularning potentsial xatarlarini kam baholash xavfini ta’kidlaganlar. Shuningdek, ushbu majburiyatlar bo‘yicha EKYni hisoblashda balansdagi kreditlarga nisbatan qo‘shimcha murakkabliklar, jumladan, ularning ishlatilish ehtimolini baholash zarurligi ham muhokama qilingan.

Kredit operatsiyalarining moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishi va oshkor etilishi XFHS 7 “Moliyaviy vositalar: Oshkor etish” standarti bilan tartibga solinadi. Ushbu standart banklardan kredit risklari, ularni boshqarish siyosatlarini, EKY hisob-kitoblari uchun ishlatilgan muhim mulohazalar va ma’lumotlar, shuningdek, kredit portfelining sifatiga oid keng qamrovli ma’lumotlarni oshkor etishni talab qiladi. Adabiyotlarda XFHS 7 ning moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirishdagi roli va investorlar uchun qaror qabul qilishda foydali ma’lumot berish qobiliyati yuqori baholangan. Biroq, ba’zi tadqiqotchilar oshkor etish talablarining murakkabligi va banklar uchun ularga rioya qilishning yuqori xarajatlari haqida ham fikr bildirganlar. Ular XFHS 7 talablarining amaliyotda qanday qo‘llanilayotganini empirik tarzda o‘rganib, oshkor etish darajasida banklar o‘rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko‘rsatganlar.

O‘zbekiston bank tizimida kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini takomilla shtirish masalasi ham mahalliy tadqiqotchilar tomonidan faol o‘rganilmoqda. Mamlakatda XFHSga o‘tish jarayoni doirasida banklarda XFHS 9 ni joriy etish bo‘yicha sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Mahalliy adabiyotlarda XFHS 9 ning O‘zbekiston bank amaliyotiga tatbiq etishdagi o‘ziga xos muammolar, jumladan, ma’lumotlar bazasining yetishmasligi, malakali kadrlar tanqisligi va prognozlash modellarini ishlab chiqishdagi qiyinchiliklar muhokama qilingan. Ba’zi mualliflar O‘zbekiston banklarining kredit portfelini tahlil qilib, EKY hisob-kitoblariga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlashga harakat qilganlar. Ular milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlarini, jumladan, yuqori inflyatsiya va valyuta kursining o‘zgaruvchanligini EKY modellariga integratsiya qilish zarurligini ta’kidlaganlar. Shuningdek, raqamlashtirish sharoitida kredit operatsiyalarini avtomatlashtirish va buxgalteriya hisobini modernizatsiya qilish bo‘yicha takliflar ham ilgari surilgan.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi murakkab va dinamik soha ekanligini ko‘rsatadi. XFHS 9 ning joriy

etilishi bu sohada tub o‘zgarishlarga olib keldi, banklardan kredit risklarini yanada proaktiv va prognozli tarzda baholashni talab qildi. Tadqiqotlar EKY modelining nazariy afzalliklarini va moliyaviy barqarorlikni oshirishdagi salohiyatini tasdiqlasa-da, uni amaliyotga joriy etishdagi qiyinchiliklar, jumladan, ma’lumotlar sifati, modellashtirish murakkabligi va boshqaruv mulohazalarining sub’ektivligi kabi masalalar haligacha dolzarb bo‘lib qolmoqda. Kelajakdagi tadqiqotlar raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va mashinani o‘qitish usullarining EKY modellarini takomillashtirishdagi rolini, shuningdek, barqaror moliyalashtirish (ESG) tamoyillarining kredit operatsiyalari hisobiga integratsiyasini chuqurroq o‘rganishi lozim. O‘zbekiston kontekstida esa XFHS 9 ni to‘liq va samarali tatbiq etish uchun zarur bo‘lgan institutsional salohiyatni mustahkamlash, kadrlar malakasini oshirish va milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda modellar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tahlil maqolaning keyingi bo‘limlarida ko‘rib chiqiladigan masalalar uchun mustahkam nazariy va amaliy asos yaratadi.

Natijalar va muhokama

Banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobi bank faoliyatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u kredit berish, foizlarni hisoblash va ularni undirish jarayonlarini to‘g‘ri aks ettirishni ta‘minlaydi. To‘g‘ri tashkil etilgan buxgalteriya hisobi bank aktivlarining holatini aniq ko‘rsatadi, moliyaviy hisobotlarning ishonchligini oshiradi hamda kreditlarning o‘z vaqtida qaytarilishini nazorat qilishga yordam beradi. Natijada bankning moliyaviy barqarorligi va likvidligi ta‘minlanadi.

Shu bilan birga, amaliyotda kredit operatsiyalarini hisobga olishda ayrim muammolar ham uchraydi. Xususan, kreditlarning kechikib qaytarilishi, foiz to‘lovlarining to‘liq amalga oshirilmasligi va muammoli kreditlar ulushining ortishi bank foydasiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday vaziyatlarda banklar ehtiyot zaxiralarini shakllantirishga majbur bo‘ladi, bu esa ularning moliyaviy natijalarini kamaytiradi.

Hozirgi kunda zamonaviy axborot texnologiyalari va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini yanada samarali yuritish imkonini bermoqda. Bu esa xatoliklarni kamaytirish, nazoratni kuchaytirish va kredit portfelini sifati boshqarishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu sohani rivojlantirish uchun xalqaro standartlarga moslashish, ichki nazorat tizimini kuchaytirish va raqamli yechimlarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Ushbu maqola banklarda kredit operatsiyalarining buxgalteriya hisobini moliyaviy barqarorlik va shaffoflikni ta‘minlashdagi muhim o‘rni nuqtai nazaridan chuqur tahlil qildi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) 9 ning joriy etilishi, ayniqsa "ehtimoliy kredit yo‘qotishlari" modeliga o‘tish, kredit risklarini baholash va hisobotlarda aks ettirish

yondashuvini tubdan o'zgartirdi. Bu o'zgarishlar banklardan kelajakdagi yo'qotishlarni prognozlashni va ularni moliyaviy hisobotlarda oldindan aks ettirishni talab qiladi. Tadqiqot XFHS 9 ning nazariy afzalliklarini tasdiqlasa-da, uni amaliyotga, xususan, O'zbekiston bank tizimida tatbiq etishda ma'lumotlar sifati, murakkab modellashtirish va malakali kadrlar yetishmasligi kabi jiddiy muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Kredit operatsiyalari hisobini samarali boshqarish va takomillashtirish banklarning barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Walton, Peter. Moliyaviy instrumentlar hisobi: IFRS 9 bo'yicha qo'llanma. Abingdon: Routledge, 2020.
2. Nielsen, Christian L. IFRS 9 va Kutilayotgan Kredit Yo'qotish Modeli: Amaliy Qo'llanma. Hoboken, NJ: Wiley, 2020.
3. Van Gestel, Tony, and Baesens, Bart. Kredit Tavakkalchiligini Boshqarish: Bazel Bitimlari, IFRS 9 va Stress Testlash Uchun Qo'llanma. Oxford: Oxford University Press, 2021.
4. De Lima, A. P. L., da Silva, S. M. C., & da Silva, J. A. C. "IFRS 9 va buxgalteriya axborotining sifati: Yevropa banklari misolida." Xalqaro moliyaviy boshqaruv va buxgalteriya jurnali, jild. 32, son. 1, 2021, betlar. 101-125.